

14. Õigus õiglasele kohtumenetlusele

Kohtunik võib eksida nagu iga inimene, kuid iga tema eksimus ei tähenda automaatselt seda, et menetlus on tervikuna ebaõiglane. Kui kasutatakse edasikaebeõigust, saab kohtuniku eksimused kõrvaldada kõrgemalseisev kohus.¹ Inimsuhete, eluliste olukordade, õigusnormide ja tõlgenduste virvarris võib must-valge järelalus kohtumenetluses võitja ja kaotaja kohta näida liigne lihtsustus. Ideaalina võiks määratleda õiglasena kohtumenetlust, mis kulgeb menetlusreeglid järgivalt ja sellest osavõtjaid väärtustavalt ning mille lõpptulemusena saavutatakse õigusrahu, millega parimal juhul lepib ka kaotanud pool.

Õigus õiglasele kohtumenetlusele on üks tänapäeva demokraatliku ühiskonna aluspõhimõtteid. Juurdepääs õigusemõistmisele ja õiglase kohtumenetlus on õigusriigi toimimise hädavajalik tingimus, mis muu hulgas aitab vältida riigi võimalikke kuritarvitusi. Et igaüks saaks ühiskonnaelus kaasa lüüa ja ennast vabalt teostada, ei tohi avalik võim inimesi ohustada (nt meelevaldne käitumine tegevusvabaduse piiramisel või vabaduse võtmisel, rääkimata vaimsest või füüsilisest vägivallast). Riik ei pea oma tegevuses mitte üksnes lähtuma seadustest ja põhiõiguste järgimise põhimõttest, vaid olema seejuures ka kontrollitav.

Kohtuvõim tasakaalustab nii täidesaatvat kui ka seadusandlikku võimu. Eraõiguslike, s.o inimeste ja ühingute omavaheliste vaidluste puhul saab nende kohtuliku lahendamise teel vältida nn tugevama õiguse (omaabi)² rakendamist. Süüteomenetlust alustatakse ja toimetatakse riigi nimel, lähtudes avalikest huvidest (riigi karistusvõimu monopol).³

Kohtu põhiülesanne on mõista õigust, sealhulgas kaitsta inim- ja põhiõigusi ning kontrollida kinnipidamist põhiseadusest. Ühiskonnas tekkivate probleemide rahumeelse lahendamise kaudu kohtus kindlustatakse avalikku korda ja õigusrahu.⁴ Õigusemõistmine tugineb seadustele. Samuti tuleb seadusega ette näha menetluses osalejate õigused ja kohustused, menetlusreeglid ning kohtusüsteemi sõltumatuse tagatised.

Kuigi õigust õiglasele kohtumenetlusele tunnustatakse inimõigusena, ei ole selle sisu ja piirid üheselt määratletud.⁵ Õigust õiglasele kohtumenetlusele nimetatakse

põhjendatult katusmõisteks, mis hõlmab mitmepalgelisi menetlusolukordi ja otsib eri osapoolte huvide vahel tasakaalu. Selle tasakaalupunkti leidmisel on abiks põhimõtted ja õigused, millele järgnevas ülevaates keskendungi. Seejuures on paljud põhimõtted ja õigused üksteisega tihedalt läbi põimunud: need astuvad mängu ja pakuvad äratundmist sõltumata alateemast. Tähtis on alustuseks mainida sedagi, et valdav osa õiglase kohtumenetluse sisuks olevaid põhimõtteid ei ole absoluutsed.

Kui kujutleda kohtumenetlust teekonnana, siis see algab kohtusse pöördumisest (nt avalduse või hagiga, samuti juhul, kui prokuratuur saadab süüdistusakti kohtusse) ning lõpeb kohtulahendi jõustumise ja sellele järgneva lahendi täitmisega. Nende vahele jäävad muu hulgas sellised menetlusetapid nagu kohtulik eelmenetlus (ettevalmistus asja arutamiseks), tõendite uurimine, kohtuvaidlused, kohtuotsuse või -määruse tegemine ja kuulutamine ning mõnikord ka kõrgemasse kohtuastmesse edasikaebamine ja seal kaebuse läbivaatamine.

Menetlusetapiti hõlmab õigus õiglasele kohtumenetlusele juurdepääsu õigusemõistmisele, õigust poolte võrdsusele ja võistlevale menetlusele, õigust põhjendatud otsusele ning jõustunud kohtuotsuse täitmisele. Kriminaalasjades sõltub õiglane menetlus ka kohtueelses menetluses (tõendusteabe kogumine ja kohtumenetluseks muude tingimuste loomine) toimunust.

- [1](#)Vt nt RKPJK, 3-4-1-1-04, 25.03.2004, p 21.
- [2](#)RKTK, 3-2-1-123-05, 30.11.2005, p 30; RKTK, 2-17-7999/68, 24.10.2018, p 29.
- [3](#)RKÜK, 3-1-1-86-07, 16.05.2008, p-d 21, 25; RKKK, 3-1-1-129-12, 21.01.2013, p 10.2.
- [4](#)RKPJK, 3-4-1-59-14, 26.05.2014, p 34.
- [5](#)Ülevaade erinevatest lähenemistest õiglase kohtumenetluse kui katusmõiste sisustamisel, vt Lõhmus, U. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 3., täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne. Tallinn: Juura 2019, lk 54–56.